

BIGA WANTUY

Sabino Pariona Casamayor

Departamento de Lingüística, UNMSM

sabinopariona@hotmail.com

Resumen

El siguiente es un texto que recoge una de las tradiciones culturales del distrito de Andabamba, provincia de Acobamba y departamento de Huancavelica. Esta tradición, denominada Biga Wantuy, tiene su origen en las primeras décadas del siglo pasado cuando los pueblos de esta zona cumplían con la obligación de atender con alimentos y combustible al ejército acantonado en Paucará (Huancavelica). En recuerdo a uno de estos servicios, el de proveer leña, los andabambinos cada año, en la última semana del mes de setiembre, celebran el Biga Wantuy que consiste en trasladar, sobre el hombro, grandes vigas de cedro, nogal o aliso desde la quebrada de Anco, a orillas del río Mantaro, hasta Andabamba. Estas vigas sirven, ahora, para construir puentes, techos de las escuelas o cualquier otra obra al servicio de la comunidad.

Como todo trabajo de bien común, el Biga Wantuy es, sobre todo, un trabajo festivo en el que el pueblo desenvuelve toda su energía y creatividad con suma alegría. Constituye, asimismo, una verdadera escuela de solidaridad y genuina democracia, que se manifiesta en la elección de las autoridades comunales.

Palabras claves

Biga wantuy, Andabamba, pueblo, mayordomo, varayoc, killma

Abstract

The following article deals with one of the cultural traditions of the district of Antabamba, province of Andabamba, Huancavelica. This tradition called Biga Wantuy came into being during the first decades of the last century, when the people in the towns of this area were under obligation to provide food and fuel to the army quartered in Paucará (Huancavelica). Commemorating the service of the supply of wood, every year people from Andabamba, during the last week of September, celebrate the Biga Wantuy carrying large beams of cedar, walnut and alder on their shoulders, from the ravine of Anco, on the banks of the Mantaro river, to Andabamba. These beams are now used to build bridges and roofs of schools, and to do other work of public welfare for the community.

As with any work in service of the community, the Biga Wantuy is, above all, a festive activity in which people apply all their energy and creativity with great joy. At the same time, a real school of solidarity and genuine democracy shows itself in the election of the communal authorities.

Key words

Biga wantuy, Andabamba, town, fundraiser and sponsor of annual activity, communal authority, killma

Biga Wantuy

Acobamba (Huancavelica) hatun llaqtapim huk distritu kachkan Andabamba sutiuyuq.

Manaraq Huancayumanta Huamangaman karru ñan nitaq Limamanta Huancayuman trin kachkaptinraqmi, suldadu trupakunaqa chaylla kuti tikraqku, Acobamba llaqtanta, Paucara kuwartilninkuman. Chaysi kay llaqtapi barayuy kamachikuqkunaqa, wakin llaqtakunapi hina, kay trupakunata tukuy ima mikuywan suyaqku: iskay kimsa baka aychawan, achka mutipaq utaq hamkapaq sarawan, habaswan, machkawan, chaynataqmi pusaq utaq chunka chaki karga yantawan.

Wakcha kayninkupi, tukuy kay llaqtakunaqa anchatam sasachakurqaku kay kamachikuywan. Manam kikinkupaqpas allillaqa mikuyqa kamaqchu.

Chay watakunamanta punim, yanta sirbisyuta yuyaripa, Andabamba llaqta biga wantuy kustumbrita hatallinku. Manayá kunanqa chay watakunapi hina trupakunapaq yanta aypunapaqñachu, ichaqa llaqtapaq biga aypunapaqmi. Chakakuna utaq iskuyla ruranapaqmi kay bigakunaqa, chaymi biga wantumuy punchawkunapiqa tukuy llaqta, warmi qari, machu paya, maqta pasñakuna, warmi qari wawakunapas, tukuy kusikuywan atisqankuman hina yanapakunku.

Sitimbri killapi, kimsa simana dumingo punchawpi, barayuy alkaldi inlisya punkumanta tukuy llaqtata qayakun kaynata nispa:

-¡Taytakuna, mamakuna, wawqi, paniykuna, San Pidrupa churillankuna, huk umalla, huk sunqulla, huk kallpalla, kay sabadu hamuq punchawpim, tuta tutamanta, Anco llaqtaman risunchik biga wantumuq!

Kay hayakuyta uyarispankum, tukuy maqta pasñakuna sumaqnin musuq pachankuta allichanku tukuy kay biga wantumuy punchawkunapi churakunankupaq.

Birnis bispira tutaqa, barayuq alkaldiqa, kallikunapi, musuqmanta tukuy llaqtata hayakun paqarinnintin sabadu punchaw Ancoman rinankupaq. Ancha kusikuywanmi, warmi qari warmakunaqa barayuq alkaldipa hipampi tusunku, takinku, pitukunawan, pinkuyllukunawan, tamburkunawan.

Sabadu hatun punchawqa, tuta tutamanta, barayuqkunaqa llaqta runakunawan, tarukapa qaranwan pachasqa, plasapi huñunakunku. Chaymantañataqmi, Anco llaqtaman puriyta hallarinku ancha kusikuywan tusutin, kaynata takistin:

Chiwilluy, turkasay,

tapurikusqayki:

kaynintachu yaykusaq

alisunay warmiman.

Kaynintachu yaykusaq

nugalinay warmiman.

Alisunay warmiqa

sasa urqumunas,

nugalinay warmiqa

sasa sasa urqumunas.

Lasuykuy, lasuykuy,

lasu sinta lasuykiwan.

Lasuykuy, lasuykuy,

labrada sinta lasuykiwan.

Ancoman chayaruspankuqa, maypi alisu utaq sidru utaq nugal sacharantisqankuman punim rinku. Chaypiqa runakunaqa tukuy kallpankuwan sachakunata sapinmanta aysanku, kaynata takistin:

Chiwilluy, turkasay,

imaninmi sunquyki

puñunayki sachata

manaña tarispa,

uqllanayki hisata

manaña tarispa.

Sachamanta hatunkaray bigakunata ruraruspankum, killmata watanku kay bigakuna wantunankupaq. Killmakunaqa mitrun mitrunmi watasqa kanku; yaqa pusaqmi killmakunaqa sapa bigapi, chaymi chunka pusaqniyuq runakuna huk bigata wantunku. Warmikunapas yanapakunkum biga wantuypiq. Paykunaqa bigaman watasqa lasukunamantam aysanku, sapa ladumanta. Ancha kusikuywanmi llapanku llamkanku: yanapanakustin, asariyanakustin, takipayanakustin. Warmikunaqa kaynata qarawinku:

Haku, ñañalláy,

puririkusunchik.

Santa madri inlişyam

hayachiwanchik

istadullanchik

sirbinanchikpaq.

Wa, a, a, a, a, aháy.

Bigata wantuspanku runakunaqa huñunakunku Anco chakapi, chaypim Mantaro mayuman bigakunataqa kachaykunku mayu chimpachinankupaq. Manataqmi bigakunaman watasqa lasukunataqa kacharinkuchu, aswanmi chaymanta chimpamanta aysanku. Wakin barayuqkunaqa bigakunaman sillakuspankum mayuta chimpanku. Chimpapiqa, mayurdumuqa San Pedrontinmi suyan bigakuna wantuqkunata traguwan, mikuywan, aqawan.

Mayu patanpi samaykuspankum, biga wantuqkunaqa wichayman rinku. Kunanqa ancha sasam wantuyqa kanqa: bigakunapas anchatam llaşaqyarunqaku. Manayá wichaypas llaqtanku kuyakuq runakunataqa manchachinchu, aswanmi kallpachin. Chaynam tukuy punchaw, puka sisikuna hina, bigata wantunku mana pisipaspa. Tutayaykunkuqa Chiwanpatapiña, chaypim samanku bigakunata bilastin, mikuyta mikustin aqata, trahuta upyastin, takistin, tusustin.

Huknin punchawtaqa, mundunguta mikuykuspankum biga wantuqkunaqa puriyta hallarinku. Kunanqa aswan sasam ñanqa kanqa: Biha Chakasqa, Aya Machay, Kunka Qiwiş nisqan ñanninta rinqaku. Kaykunapim maqtakunaqa sipaskunarayku kallpanchanakunku. Paykunapas asikachastinyá maqtakunataqa kallpachachinku.

Tukuywanmi wantuqkunaqa balurchanakunku, qarikunapas buha nisqan takitam takinku:

Dilantiruy wawqilláy, ¡buha!
furalchatam sayanki, ¡buha!
Dilantiruy musituy, ¡buha!
allinchatam sayanki, ¡buha!
Imaninmi, wawqilláy, ¡buha!
chaykusqa, wawqilláy, ¡buha!
Alisunay sipasqa, ¡buha!
waqachinim niwachkan, ¡buha!
Nugalinay warmiqa, ¡buha!
yuyayllawan pusanas, ¡buha!

Kay buhata uyarispankum, warmikunaqa harawinku:

Ama, ñañalláy, llakikuychu.
Kayqayá, ñañalláy, pusallachkayki
labrada sinta watuchayuqta,
rasuy sinta lasuchayuqta.

Kay ancha sayampa kuwistata hispiruspankum, Llawlli Pampa nisqanman chayarunku. Chaypim tukuy llaqta, suma sumaq pachasqa, ancha kusikuywan, biga wantuqkunata suyan. Llapankum aypukunku aqata, traguta, tukuy ima mikuyta: wallpa kalduta, quwi pikantita.

Mikuykuspankum, San Pedro pa hayllaynimpi, rimanarikunku hamuq wata barayuqkuna, mayurdumu akllanankupaq. Kay biga wantumuyqa anchatam Andabamba llaqtata hukllawachin, wawakunapas chullalla mamayuq hinallam wiñanku, kuyanakuspanku.

Musuq mayurdumu, musuq barayuqkuna akllasqakunaqa ancha kuyasqa runakunam, chaymi hamuq biga wantuypiqa llapallam llaqtam sayarinqa.